

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 3.34.341

О.В. Гороховська

кандидат юридичних наук, доцент

І.С. Семенюквикладач
Класичний приватний університет**КОДЕКС ЛІБЕРА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ Й КОДИФІКАЦІЇ
МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

У статті розглянуто загальні положення Інструкцій польовим військам США, які пізніше було названо Кодексом Лібера. Зазначено, що цей документ ґрунтувався на загальній концепції, яка передбачала, що війна може бути законною лише за умови відповідності її методів певним правилам.

Ключові слова: Інструкції польовим військам США, Кодекс Лібера, право війни, кодифікація.

I. Вступ

Історія людської цивілізації – це історія війн. За останні 5,5 тис. років зафіксовано понад 14 тис. збройних зіткнень, в яких загинуло 3,6 млрд осіб [2, с. 5].

За більше ніж 100 років сформовано базу щодо міжнародно-правового регулювання питань захисту особи в умовах збройних конфліктів, ведення військових дій.

У юридичній літературі зазначається, що питання реалізації міжнародного права зміщені з міжнародної в національну сферу, оскільки чимало міжнародно-правових норм призначено для кінцевої реалізації усередині держав [3, с. 122]. Таке твердження справедливо й щодо норм права збройних конфліктів: будь-яку державу в особі державних органів, насамперед, збройних сил, можна вважати потенційним учасником міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту. Саме від дій державних органів залежить реалізація права збройних конфліктів як у військовий, так і в мирний час. При цьому виконання державою міжнародно-правових зобов'язань, розрахованих на реалізацію ще в мирний час, вжиття необхідних підготовчих заходів, у тому числі законодавчого характеру, є запорукою дотримання міжнародних приписів у ситуації війни. У зв'язку з викладеним, видається актуальним історико-правове дослідження Кодексу Лібера як однієї з перших спроб кодифікації права війни.

Як вказує у своїй праці "Гуманітарне право і внутрішні конфлікти" Розмарі Аби-Сааб, безпосереднім джерелом гуманітарного права в його нинішній формі став процес кодифікації звичаїв війни в другій половині

XIX–XX ст. [1, с. 31]. Хоча відправним пунктом цього руху була спроба кодифікувати певні норми, зроблена Лібером у контексті громадянської війни в США, конкретне звернення до проблеми внутрішніх конфліктів мало місце на значно пізнішому етапі.

Аж до початку XX ст. суверенні держави не допускали навіть і думки про можливість застосування міжнародного права під час військового насильства всередині країни.

Може видатися дивним, що перша спроба кодифікації права війни була зроблена в умовах внутрішнього конфлікту.

Спочатку збройні конфлікти регулювали за допомогою неписаних норм, заснованих на звичаї. Поступово стали з'являтися більш-менш ретельно розроблені двосторонні угоди (картелі), які сторони, що воювали, підписували іноді вже після битви. Існували також настанови, видані державами для своїх збройних сил (Кодекс Лібера). Таким чином, право, яке тоді застосовували в період збройних конфліктів, було обмежене в часі та в просторі в тому розумінні, що його норми діяли тільки під час однієї конкретної битви або одного конкретного конфлікту. Ці норми змінювалися залежно від епохи, місця, моральних засад, культури.

II. Постановка завдання

Мета статті – простежити правове регулювання щодо внутрішнього конфлікту США 1861–1864 рр. під впливом ідей Ф. Лібера; уточнити можливість застосування норм міжнародного гуманітарного права до внутрішніх конфліктів.

III. Результати

Френсис Лібер присвятив 1860–1863 рр. розробці інструкцій для армії США, яка у той

час вела бойові дії в ході війни між Північчю і Півднем.

Уперше Лібер поділився своїми думками про війну в книзі "Політична етика" (Political Ethics), опублікованій у 1838 р.: "Війна зовсім не звільняє нас від будь-яких зобов'язань щодо ворога. Тому є декілька причин, пов'язаних частково із самою природою війни; частково з тим фактом, що воюють люди, а оголошення війни серед цивілізованих народів завжди супроводжується мовчазним визнанням деяких звичаїв і обов'язків; частково з тим, що війни відбуваються між масами людей, які б'ються за інших, а не за свої особисті інтереси".

Під час громадянської війни в США генерал Халек звернувся до американського юриста німецького походження Френсиса Лібера з проханням підготувати історико-юридичне дослідження, що дасть змогу відмежувати групи бунтівників від простих розбійників. У 1862 р. Лібер підготував дослідження з назвою "Сторони, що беруть участь у партизанській війні, у світлі законів і звичаїв війни" (Guerilla Parties Considered with Reference to the Laws and Usages of War). Там він дає визначення піратів, мародерів, розбійників, партизан, франтирерів, шпигунів, бунтівників тощо, на підставі яких за кожною категорією виноситься судження про те, чи може вона користуватися правами, що визнаються за комбатантами.

Ті самої ідеї були покладені в основу правил, які Лібер розробляв для американської армії. Проте перший написаний ним "Статутний кодекс" не включав важливого розділу, що стосувався громадянської війни й повстання. За словами самого Лібера, він не хотів трактувати цю тему з побоювання, що його проект буде знехтуваний як такий, що стосується виключно громадянської війни. Та все ж на прохання генерала Халека в проект був включений розділ з назвою "Повстання – громадянська війна – заколот".

Кодекс Лібера, як він був названий пізніше, був просякнутий ідеями мислителів XVIII ст. і ґрунтувався на загальній концепції, яка передбачала, що війна може бути законною лише за умови відповідності методів її ведення певним правилам. Обов'язком обох сторін конфлікту Лібер вважав дотримання ними права війни.

Проект був допрацьований Військовою комісією і в 1863 р. затверджений президентом Лінкольном у вигляді Інструкції польовим військам США (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field), які були обнародовані у формі загального наказу № 100 від 1863 р.

Абсолютно очевидно, що автор бачив Інструкції як кодекс, який включає закони й звичаї війни, що існували в той час, і призначений для найширшого застосування,

причому зовсім не зводиться до контексту громадянської війни в США. Він свідчить про намір сторін застосовувати сукупність гуманітарних норм, особливо в тому, що стосується поводження з військовополоненими, захисту цивільного населення й ведення військових дій узагалі.

Кодекс Лібера містить дві основні норми міжнародного гуманітарного права, а саме про захист цивільного населення (ст. 22) і гідне поводження з військовополоненими (ст. 56).

У ньому зачіпаються переважно питання юрисдикції військових трибуналів на окупованих територіях, поводження з військовополоненими й цивільними особами, нерегулярних військ і партизан, капітуляцій та перемир'я.

У розділі 10 Кодексу "Повстання – громадянська війна – заколот" подано визначення цих різних ситуацій внутрішнього конфлікту, а в ст. 152 – уточнення, згідно з яким застосування в подібних ситуаціях права війни до бунтівників з міркувань гуманності не тягне за собою їх визнання як уряду або незалежної держави.

Кодекс Лібера містив детальні правила, що стосуються всіх аспектів сухопутної війни, від способів ведення бойових дій і поводження з цивільним населенням до поводження з особливими категоріями осіб, такими як військовополонені, поранені, партизани (франтирери) тощо.

Цей документ слугував основою всіх подальших міжнародних угод з питання культурних трофеїв; були нормативно закріплені зобов'язання сторін, які воюють, щодо витворів мистецтва: зберігати й захищати їх; у разі захоплення цінностей не відчужувати третім особам, як за відшкодувальними, так і безвідплатними угодами; після закінчення війни шляхом укладення мирних угод врегулювати питання реституції культурних цінностей державам, з території яких вони були вивезені.

Інструкції польовим військам США на нормативному рівні встановлюють принципи, властиві й сучасному міжнародному гуманітарному праву. Так, ст. 16, окреслюючи принцип гуманності як один із найдавніших принципів міжнародного гуманітарного права, встановлює, що закони й звичаї війни не дозволяють будь-яких проявів необґрунтованого насильства та жорстокості, помсти, а також заповідання тортур, мучень і нелюдського звернення та здириства. Крім того, не дозволяється використання отрути безпричинно на будь-якій території з метою знищення рослинного й тваринного світу, а також людей.

Інструкції закріплюють принцип відповідальності за порушення звичайних норм міжнародного гуманітарного права, який, проте, зводиться до відповідальності окре-

мих індивідів, що порушили, передусім, військові приписи.

Можна з деякою часткою умовності говорити про декларування Кодексом Лібера принципу обмеження засобів і методів збройної боротьби за об'єктами. Відповідно до ст. 35 цього документа, класичні витвори мистецтва, бібліотеки, наукові колекції або особливо цінні інструменти, такі, наприклад, як астрономічні телескопи, а також лікарні, мають бути надійно захищені від руйнівного впливу, навіть якщо вони перебувають в укріплених місцях під час облоги або бомбардування.

У ст. 25 Кодексу в загальному вигляді сформульований принцип захисту осіб, що протегують, який, передусім, полягає в тому, що захист суб'єктів (цивільних осіб) ворожої держави, що не воюють, є загальним правилом, недотримання або ігнорування якого повинно каратися.

Велика група правових норм Кодексу регулює права і обов'язки військовополонених (ст. 72–80), а також порядок обміну ними (ст. 105–110).

Відповідно до ст. 49, військовополонений – це озброєна особа, що належить до армії ворога або пов'язана з армією ворога, така, що активно підтримує її, яка потрапила в полон у бою або поранена на полі битви, або в госпіталі, або за допомогою індивідуальної здачі в полон, або капітуляції.

Військовополонені мають право на нормальне здорове харчування і відповідне гуманне поводження (ст. 76), а також на необхідну медичну допомогу (ст. 79).

Звільненню військовополонених під заставу чесного слова як специфічній юридичній конструкції присвячений розділ VII Кодексу. Термін “звільнення під заставу” означає обіцянку сумлінності й чесності, дану військовополоненим представникам органів військової влади загарбників (окупантів) і має індивідуальний характер для кожного військовополоненого (ст. 120–121). Порушення обіцянки військовополоненого в сумлінності й чесності карається стратою. Країни повинні зберігати списки військовополонених, які звільняються під заставу чесного слова (ст. 124). У процесі звільнення військовополоненого під заставу чесного слова між сторонами, що воюють, здійснюється обмін письмовими документами, в яких має бути вказане прізвище й точне звання військовополоненого під заставу чесного слова потрібний дозвіл командувача військової частини неприятеля (ст. 126).

При цьому вказано, що звільнення військовополонених за допомогою обміну є загальним правилом, а звільнення під заставу чесного слова є винятком із цього загального правила (ст. 123). Крім того, звільнення

під заставу чесного слова не застосовується до великої групи військовополонених і безпосередньо на полі військової битви. У виняткових випадках на полі битви командири можуть домовитися між собою про взаємний обмін військовополоненими.

Якщо уряд держави військовополоненого не схвалює його звільнення під заставу чесного слова, то такий військовополонений повинен повернутися назад у полон і якщо ворог відмовляється прийняти його назад, військовополонений вважається вільним.

Інструкції польовим військам США не диференціюють статус жінок і чоловіків-військовополонених, не проводять відмінностей в їх утриманні. Таку невідповідність нормам сучасного міжнародного гуманітарного права у сфері утримання військовополонених можна пояснити рідкісністю випадків участі жінок у бойових діях у той історичний період і полонення них. Також немає спеціальних норм, що регламентують правове становище дітей-військовополонених.

Загалом кодифікацію Лібера, зроблену в той час, коли закони й звичаї війни ще залишалися розпливчастими, слід розглядати як надзвичайно важливий почин.

IV. Висновки

Кодекс Лібера як перша спроба кодифікації законів і звичаїв війни справив великий вплив на наступні спроби кодифікації, що роблять різні конференції й міжнародні установи, оскільки він був основою для їх діяльності.

Цей документ мав національний характер, проте здійснив свій вплив всюди, так само, як і фундаментальна кодифікація сучасного міжнародного права “Das moderne Volkerrecht”, опублікована в 1868 р. Жаном-Гаспаром Блюнчлі, видатним швейцарським юристом, який викладав у Гейдельберге. Ці два документи зумовили вимогу про створення проекту правил про поводження з військовополоненими.

Блюнчлі в 1870 р. сказав з приводу Кодексу Лібера, що у сфері кодифікації міжнародного права “нещодавно ми були свідками чудового почину, який одночасно став одним з найзначніших досягнень сучасного міжнародного права. Можна розглядати Інструкції як першу кодифікацію законів сухопутної війни, оскільки вони містять виключно норми загального характеру, що належать до міжнародного права, і оскільки, крім цього, їх формулювання відповідають сучасним ідеям гуманності та способам ведення війни, прийнятим серед цивілізованих народів, Інструкції поширять свій вплив далеко за межі США й ефективно сприятимуть закріпленню норм права війни”.

На думку Бакстера, кодифікація Блюнчлі міжнародного права в тій частині, в якій вона стосується права війни, – не більше ніж переклад Інструкцій Лібера.

Праці Лібера та Блюнчлі підготували громадську думку до того, що правове регулювання війни потрібне й можливе.

Так, у грудні 1868 р. в Санкт-Петербурзі була прийнята Декларація про відміну вживання вибухових і запальних куль, що забороняла застосовувати розривні знаряди масою менше ніж 400 г. Росія того часу досить активно підтримувала введення ідей гуманізму війни в дію. Це знайшло своє наступне вираження в скликанні російським царем конференції з кодифікації права війни, яка й відбулася у Брюсселі. Так, у 1874 р. Олександр II виступив з ініціативою скликати спеціальну конференцію з розвитку Інструкцій Лібера. На жаль, проект Декларації, запропонований російським царем, не був ратифікований.

Кодекс Лібера вплинув і на деякі військові кодекси, розроблені урядами різних країн для своїх збройних сил. Так, у Нідерландах у 1871 р. був виданий підручник права війни для військових училищ.

Необхідно зазначити, що Френсис Лібер був одним з ініціаторів створення в 1873 р. Інституту міжнародного права, разом з Блюнчлі, Філдом, Муаньє й іншими відомими юристами того часу. У 1880 р. Інститут міжнародного права, утілюючи ідеї Лібера, видав "Оксфордське керівництво" (Оксфорд, Керівництво про закони сухопутної війни), головним автором якого був Гюстав Муаньє, один із засновників Червоного Хреста. Не будучи юридично обов'язковим документом, воно, проте, зробило значний вплив на наступний процес офіційної кодифікації у сфері міжнародного гуманітарного права.

Уся виконана робота підготувала підґрунтя для Положення про закони і звичаї сухопутної війни, яке стало додатком до четвертої Гаазької конвенції 1899 р., переглянутої в 1907 р.: 17 статей Положення було присвячено військовополоненням. Перша з них свідчила, що військовополонені перебувають у владі ворожого уряду. Уряд може інтернувати їх, щоб не допустити їх участі в наступних бойових діях, але повинен поводитися з ними так само гуманно, як і з власними солдатами. Уряд може використовувати їх на різних роботах, не пов'язаних з військовими діями.

Кодекс Лібера розроблений у зв'язку з внутрішнім конфліктом, але в його завершальному розділі розглянуто якраз питання застосування права війни до ситуацій

"повстання, громадянської війни і заколоту", ці конкретні ситуації внутрішніх конфліктів не були враховані в жодному з наступних актів кодифікації права війни в міжнародному плані. Ні проект Брюссельської декларації, який став основою для Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр., ні Женевські конвенції 1864, 1906 і 1929 рр. не згадують конкретно про застосування права війни або навіть його засадничих гуманітарних принципів у внутрішніх конфліктах. І лише з розвитком філософії позитивізму та виникненням у держав відзначеності у зв'язку з впливом внутрішніх чинників на баланс міжнародних відносин громадянські війни були включені у сферу застосування міжнародного гуманітарного права. Це було зроблено лише в 1949 р., коли була прийнята ст. 3, спільна для всіх Женевських конвенцій.

Отже, Інструкції польовим військам США були суто внутрішнім документом, призначеним для застосування в умовах громадянської війни між Північчю і Півднем, проте, він не лише слугував імпульсом для наступної кодифікації законів і звичаїв війни, але й став першим прикладом регулювання на внутрішньодержавному рівні відносин щодо захисту жертв війни, що утілило наукові переконання того періоду, у тому числі про відповідальність індивідів за порушення правил ведення військових дій, а також став документом, який проголосив необхідність поширення знань про право війни.

Список використаної літератури

1. Аби-Сааб Р. Гуманитарное право и внутренние конфликты. Истоки и эволюция международной регламентации / Розмари Аби-Сааб. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2000. – 264 с.
2. Зотов В.Д. Война, политика, право (на встрече Третьей конференции мира) / В.Д. Зотов // Московский журнал международного права. – 1999. – № 2. – С. 5.
3. Марочкин С.Ю. Проблема эффективности норм международного права / С.Ю. Марочкин. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1988. – С. 122–124.
4. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field [Electronic resource] / Prepared by Francis Lieber, promulgated as General Orders No. 100 by President Lincoln, 24 April 1863. – Mode of access: http://lawofwar.org/general_order_100.htm.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2014

Гороховская Е.В., Семенюк И.С. Кодекс Либера и его значение для развития и кодификации международного гуманитарного права

В статье рассматриваются общие положения Инструкции полевым войскам США, которую позднее было названо Кодексом Либера. Отмечено, что данный документ основывался на общей концепции, которая предусматривала, что война может быть законной лишь при условии соответствия ее методов определенным правилам.

Ключевые слова: Инструкции полевым войскам США, Кодекс Либера, право войны, кодификация.

Gorokhovska O., Semenyuk I. Lieber Code and its implications for development and codification of international humanitarian law

The "Lieber Instructions" represent the first attempt to codify the laws of war. They were prepared during the American Civil War by Francis Lieber, then a professor of Columbia College in New York, revised by a board of officers and promulgated by President Lincoln. Although they were binding only on the forces of the United States, they correspond to a great extent to the laws and customs of war existing at that time.

The "Lieber Instructions" strongly influenced the further codification of the laws of war and the adoption of similar regulations by other states. They formed the origin of the project of an international convention on the laws of war presented to the Brussels Conference in 1874 and stimulated the adoption of the Hague Conventions on land warfare of 1899 and 1907.

The document insisted upon the humane, ethical treatment of populations in occupied areas. It was the first expressly codified law that expressly forbade giving "no quarter" to the enemy (i. e., killing prisoners of war), except in such cases when the survival of the unit that held these prisoners was threatened. It forbade the use of poisons, stating that use of such puts any force who uses them entirely outside the pale of the civilized nations and peoples; it forbade the use of torture to extract confessions; it described the rights and duties of prisoners of war and of capturing forces. It described the state of war, the state of occupied territories, the ends of war, and discusses permissible and impermissible means to attain those ends; it discussed the nature of states and sovereignties, and insurrections, rebellions, and wars. As such, it is widely considered to be the first written recital of the customary law of war, in force between the civilized nations and peoples since time immemorial, and the precursor to the Hague Regulations of 1907, the treaty-based restatement of the customary law of war.

Key words: *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, Lieber Code, Law of War, Codification.*